

lásnál, a tanuló erős és gyenge pontjainak megismerésénél, beépíthető a pedagógiai gyakorlatba, a tervezésbe, s nem utolsó sorban nagyon fontos a tanuló számára is. A széles körben alkalmazott évismétlés önmagában akár komoly hátrányt is jelenthet, mivel a tanulót nem emelik ki abból a közegből, amiben egyszer már nem tudott sikerrel boldogulni, ezzel szemben jelentős számban termel túlkoros tanulókat, akik az első évfolyamok számára okoznak komoly oktatásszerkezési és pedagógiai gondokat.

A fő tanulságokat összefoglaló rész kiemeli: fokozódó igényekkel kell szembenéznie a társadalomnak, az iskoláknak és a tanulóknak, mivel a munkaerőpiacon való boldoguláshoz szükséges minimális képességek jelentős mértékben emelkedtek az elmúlt évtizedekben. A legnagyobb kockázat a marginalizálódásban van: a munkanélküliségben és az alacsony keresetekben. Ma úgy tűnik, hogy felsőközépfokú végzettségre van legalább szükség ahhoz, hogy ezeket a veszélyeket a fiatalok elkerülhessék. Az elmúlt évtizedek tendenciája azt mutatja, hogy a társadalmi háttér és a nem szerinti különbségek kapcsolata a teljesítménykülönbségekkel ma kevésbé erős, mint korábban. A társadalmi különbség ennek ellenére ma is a legerősebb determináns a tanulói teljesítményekben. A jelentés végén ismét hangsúlyozódik, hogy a speciális igényekkel rendelkező tanulók és a veszélyeztetettek bár két külön kategóriát képeznek, nyilvánvaló az átfedés is a két csoport között. Ezért a két csoportra irányuló programokat koordinálni kell. Vannak ezen kívül közös elemek is: pl. a segítő tanulási környezet mindkettőben fontos elem, ennek érdekében a szintek és a szektorok közötti koordináció különösen fontos. Az egyes országokban az iskolai kudarc mértéke különböző, s különböző az egyes csoportok közötti távolság mértéke is az országokon belül. Az országoknak azért fel kell mérniük a probléma nagyságát és formáit a maguk nemzeti kontextusában, s kialakítani az ehhez adekvát stratégiát. Mivel az alaphelyzet különbségei jelentősek lehetnek az országok között, a stratégiáknak több vonatkozásban is különbözniük kell egymástól. A különbségek mellett azonban hasonló elemeket is tartalmazniuk kell a sikerre igényt tartó stratégiáknak: pl. a korai felismerés és cselekvés lehetővé tétele, a széles fronton történő befolyásolási törekvés, a különböző megközelítések kombinációja, a szintek és a szektorok között koordinált politika, lehetőleg mindvégig figyelemmel a különböző tanulói igényekre, s a tanárok aktív részvétele mellett.

(*Overcoming Failure at School. OECD, CERJ. 1998.*)

Imre Anna

SPECIÁLIS OKTATÁSRÓL – NEMZETKÖZI TÜKÖRBEN

Az UNESCO 1995-ben második alkalommal jelentette meg nemzetközi áttekintést a speciális oktatás helyzetéről. Az első ilyen jellegű kiadványt 1988-ban tették közzé, akkor 1986/87-es adatokat dolgoztak fel. Széles körben elterjedt, nagy volt iránta az érdeklődés. Tekintettel azonban arra, hogy a tagállamok jelentős részében az időközben eltelt hét év alatt számottevő változások következtek be az oktatás, s így a speciális oktatás területén, szükségesnek látszott a frissítés, egy második kiadás, a terület aktuális adataival.

A kiadvány két nagyobb részre osztható. Az első egység összegzés, összehasonlító elemzés, a második az egyes országok bemutatása. Emellett függelékben kontinens-térképek mutatják be a vizsgált országokat és azok népességi adatait, további irodalmat találunk a speciális oktatás témakörének elmélyültebb tanulmányozásához, valamint magát a kérdőívet, melynek segítségével az országos adatokat gyűjtötték az összeállítás készítői. A kiadvány angol nyelvű, ám az első rész, maga az elemzés arab, francia és spanyol nyelven is hozzáférhető.

1993/94-ben az UNESCO 90 tagállama közül 63-an tettek eleget a kérésnek, és küldték vissza kitöltve a kérdőíveket. Ezek az országok jól reprezentálják a világ különböző régióit: 13 afrikai, 7 arab, 21 európai, 13 latinamerikai és 9 ázsiai illetve óceániai. A kérdőíveket az adott országok speciális oktatásért felelős minisztériumi egységei, illetve a minisztérium által felkért intézmények töltötték ki. A kérdőív témakörei, blokkjai nagyjából ugyanazok voltak mindkét felmérés esetén, csak két új terület szerepel: a szülők helyzete és a kutatás-fejlesztés.

Az első rész az információk összegzését és elemzését tartalmazza, mely felillantja napjaink trendjeit. A szerzők súlyt fektetnek arra is, hogy milyen változások, különbségek vannak az 1986-os és a '93-as állapotok között. A kérdőívek hasonló felépítése megkönnyíti nemcsak a szinkronikus, hanem a diakronikus összehasonlítást is. Emellett ez a blokk a fejlesztéshez, a jövő tervezéséhez is jó mutatókkal szolgál. Az eredeti angol mellett arabul, franciául és spanyolul is rendelkezésre áll a kiadvány ezen része.

A második blokk az egyes országok válaszainak összegzését tartalmazza, egységes rendszerben, hasonló megközelítésben, mint az első rész. Minden információt szolgáltató országról egy rövid bemutatást olvashatunk, melynek jelentősége nem pusztán az adatok részletességé, hanem az érintett országoknak a kérdőívvel, és talán a speciális oktatással kapcsolatos attitűdjeinek megismerése is.

Az elemző rész felépítése szerencsés abból a szempontból, hogy az összeállítók elsőként a deklarált célokat és elveket mutatják be, és ezt követik a tények, a számadatok, melyek ugyan általában alátámasztják a célkitűzéseket, de egy-egy helyen ellentmondani látszanak azoknak. Az egyes országok oktatáspolitikai elveit több okból is nagyfokú óvatossággal kell kezelni. Egyrészt azért, mert mind mennyiségükben, mind részletezettségükben nagyon sokszínűek. Emellett számolnunk kell a fogalmak használatának eltéréseivel. A legtöbb helyen például teljesen mást jelent az alapkoncepciónak tekintett integráció és a korai beavatkozás is két különböző országban. Fontos figyelembe venni a nemzeti oktatáspolitikák különbségeit is, melyek determinálják a részterületeket, így a speciális oktatást is. Végül pedig az összehasonlításhoz és a következtetések megfogalmazásánál nem hanyagolható el az a tény, hogy az országok között vannak olyanok, ahol még a felügyeletnek is saját és kidolgozott rendszere van a speciális oktatás területére; máshol viszont éppen csak a jövőre vonatkozó törekvéseket fogalmazza meg, kicsit talán el is hallgatva a jelen helyzetet. Csak mind ezen tényezőket figyelembe véve lehet az elemzést és az összehasonlítást elvégezni.

Az oktatáspolitikai célokra vonatkozó kérdőívrszlet első alkotóeleme az egyéni lehetőségek fejlesztésére irányul. A legtöbb ország a speciális oktatási igényű gyerekeknek és fiataloknak – legalábbis az elvek szintjén – biztosítja a nekik megfelelő és szükséges oktatást, gyakran speciális csoportokban, melyeket a fogyatékos típusa szerint szerveznek. A második alkotóelem az oktatáspolitikában az alapelvekhez kapcsolódik: sok országban úgy vélik, hogy az integráció jelenti a probléma megoldását, de csak néhány ország említi ezt mindent meghatározó vezérelvként. A harmadik alkotóelem a szükségesnek tartott lépések sorrendje, melyeket a speciális igényekkel bíró egyének eredményes oktatásához kell biztosítani. Általában elsődlegesnek tartják a tantervek rugalmasságát, illetve rehabilitációs programokat azok számára, akik valamely alapképesség hiányában egyes területeken nem fejleszthetők.

Az oktatáspolitikai elvi célkitűzései szintjén a '93-as válaszok nagyon hasonlóak a '86-os felmérés válaszaihoz, ám számos ország beszámoló oktatási rendszere változásáról. Érdekes, hogy ez nem igazán mutatkozik meg a speciális oktatásban, hiszen e téren sokkal kevesebb a kimutatható változás.

Az első kérdés, melyet a törvényhozással kapcsolatban intéztek az országokhoz, hogy vajon az általános oktatást magába foglaló szabályozást alkalmazzák-e a speciális oktatási igényű gyerekek és fiatalok számára is. 67 ország közül 47 esetében igen, 10-nél nem, a többiek viszont nem adtak információt ezzel kapcsolatban. Ezt követi az a kérdés, hogy a valamilyen fo-

gyatékossággal rendelkező fiatalok ki vannak-e zárva a közoktatásból. A választ adó országok 27%-ánál nincsenek, 65%-ánál azonban egyesek igen (leginkább a halmozottan fogyatékosok), 5 országban pedig rájuk nem vonatkozik a tankötelezettség. A legtöbb országban – az integráció szellemében – az általános érvényű oktatási törvény szabályozza a speciális oktatást is, bár gyakran egyedi fejezetek hozzácsatolásával. Általában a pontos meghatározás, a kategóriák, a gondozási formák, az integrációs törekvések, a tantervi útmutatás, a felügyelet, a tanárképzés és szülői jogok, valamint egyes speciális területek állnak ezek középpontjában. Összesen 3 országban nincs törvényileg szabályozva a speciális oktatás, de ezek az államok is közeli tervként említik a törvényalkotást.

A következő kérdésblokk az igazgatásra vonatkozott. A tanügyigazgatás általában nagyon hasonlóan épül fel, mint az államigazgatás, tekintve, hogy egy részterülete annak. Ez az elv működik a speciális oktatás mint az oktatás részterületére nézve is, olyannyira, hogy a megkérdezett országok 96%-ában, gyakorlatilag majdnem mindenhol a nemzeti oktatási minisztérium a felelős a speciális oktatásért, ám 58%-ukban más minisztériumok (leginkább a szociális vagy az egészségügyi minisztérium) vagy hivatalok is illetékesek bizonyos kérdésekben. Helyenként bizonyos problémaköröket közösen koordinálnak, vannak azonban olyan kérdések is, melyeknél megosztott a jogkörök gyakorlása. Érdekes tendencia az oktatási minisztériumok növekvő szerepe az irányításban, tekintve, hogy 1988-ban az államoknak csak 83%-a számolt be azok vezető szerepéről, a jelenlegi 96%-hoz képest.

A kérdőív következő blokkja, s így a tanulmány következő fejezete arról szól, hol és hogyan történik a speciális oktatási szükségletek kielégítése. A legtöbb országban speciális iskolákban (melyek között gyakoribb a bentlakásos), ám szép számmal van példa arra is, hogy hagyományos iskolák elkülönített osztályaiiban tanítják a valamilyen módon akadályoztatott fiatalokat, sőt még olyan eset is előfordul, amikor normál osztályban, differenciáltan foglalkoznak velük. Tény, hogy ez utóbbi az integráció talán legjobb módja, ugyanakkor megfelelő hozzáállást igényel szülőktől, iskolától egyaránt. Jó terepe lehet a toleranciára nevelésnek (a többi diák számára), ám a tanártól alaposabb és más jellegű képzettséget, módszertani-didaktikai ismereteket igényel. Fontos kérdés az is, hogy az egyes országokban a lakosság mekkora hányadát érinti a speciális oktatás, vagyis a népesség mekkora része szorult rá. Többnyire az iskoláskorúak kevesebb, mint egy százaléka érintett. Sokkal jobb az eredmények, mint 1986-ban, ám ennek valószínűleg az az oka, hogy a megítélés, a kategóriába sorolás feltétele "gyengült". Emellett megemlítendő még, hogy az iskola előtti gon-

doskodás területén nagyon sokat javultak a mutatók 1986-hoz képest, ami feltétlenül arra utal, hogy a célként tételezett korai felismerés és prevenció kedvezően hat a gyakorlatra. És persze sok múlik azon is, hogy regisztrálják-e, s ha igen, akkor hogyan a speciális oktatási szükségletű embereket. (Ez kényes kérdés. Jól mutatja például az, hogy Magyarországon a 2001-es népszámlálás során tettek először kísérletet ilyen jellegű adatgyűjtésre, de a válaszadás nem volt kötelező.) Az országösszegezések tanúsága szerint a választ adók 59%-ánál regisztrálják, mégpedig a fogyatékossg típusa szerint az egyéneket, ám ezt általában nem az iskolák, az oktatási terület teszi meg, hanem az egészségügyi. És még egy fontos adalék az ellátással kapcsolatban: a megkérdezett országok 45%-ában nincs átjárási lehetőség a speciális és a hagyományos oktatás között, vagyis ami egyszer eldöntött, az megmáshatatlant.

A legtöbb ország elismeri a szülők fontosságát a speciális gondoskodás területén, és ennek megfelelően sok helyen központi szerepet, döntési jogköröket adnak nekik, sokféle feladatba bevonják őket. Ugyanakkor sok helyen ez csak elvi szinten létezik, mert a szülőknek gyakorlatilag nincs lehetőségük például oktatási formát választani a gyermekük számára. Néhány ország esetében, mint például Lengyelország, csak akkor irányíthatók a gyerekek speciális iskolába, ha a szülők ebbe beleegyeznek. Olaszországban pedig a tanárnak és a szülőnek konzultálniuk kell oktatási-nevelési kérdésekben, és nem tehet semmi olyat az iskola, amivel a szülő nem ért egyet. (Ez az egyetlen ilyen extrém eset.)

A terület tanárképzése nagyon változatos képet mutat. Helyenként minden tanárjelölt tanul speciális oktatást is (minden képzett tanár legalább bevezető jelleggel hallgatott ilyen stúdiumokat), vannak országok, ahol a speciális oktatás mintegy továbbképzés egy alap tanári diploma után, például Görögországban és Svédországban legalább 5 éves normál tanári gyakorlat után lehet speciális tanári képzésre jelentkezni.

A speciális oktatás finanszírozásában szerepet kapnak: az állam, különböző alapítványok, magánszerve-

zetek és szülők, ugyanúgy, mint az oktatás más területein, ám az arányok mások. Talán kitalálható, hogy valamivel nagyobb a szülők szerepe. A választ adó országok 40%-ában kizárólagos finanszírozó az állam, további 23%-nál az állam a költségeknek legalább 95%-át fizeti, és mindössze 10%, ahol kevesebb, mint a felét. Az országok nagy többségében a speciális oktatás kiadásai nem érik el a teljes oktatási kiadás 7%-át, mindössze 4 esetben alakul ez az arány 10% körül. Sajnos, az nem derül ki, hogy ezekben az országokban felülreprezentált-e a speciális oktatásra szoruló aránya.

Végül pedig az alábbi területekről számolnak be a kérdőívek kitöltői, s így a tanulmány, melyekre a kutatások és a fejlesztések irányulnak (említés sorrendjében): integráció, korai felismerés, szakmai képzés/felkészítés a felnőtt életre, személyzeti fejlesztés, a szolgáltatások fejlesztése, tantervi és pedagógiai fejlesztés, közösségi fejlesztés. Ezek közül igazán az első három a jelentős, különösen akkor, ha az első helyen említést vesszük alapul. Látnunk kell, hogy a bűvös szó: az integráció – csakúgy, mint a pedagógia más területein is manapság.

Összegezve: egy jól strukturált kérdőíves vizsgálat eredményeinek logikus bemutatását olvashatjuk, még akkor is, ha éppen arról nem kapunk konkrét információkat – akár felsorolás szintjén –, hogy az UNESCO mit tekint speciális szükségletnek illetve speciális oktatásnak. Minthogy a kérdőív sem tartalmazott erre vonatkozóan útmutatást, nehéz elképzelni, hogy a kitöltők ugyanazokról a dolgokról írtak.

A vizsgálat jelentősége az adatokon túl a megközelítés módjában van, ha rendelkezésünkre állnának magyarországi adatok is hasonló szerkezetben, akkor ebben a nemzetközi tükröben magunkat is szemlélhetnénk. Ám e nélkül is érdekes és tanulságos a kötetet kézbe venni.

(Review of the Present Situation in Special Needs Education. UNESCO, 1995)

Sinka Edit